

Москва: Смысл, 2006. 63 с.

4. Александров Ю. М. *Саморегуляція як чинник психологічного благополуччя студентської молоді*: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Харків, 2010. 19 с.

5. Шамионов Р. М. *Психология субъективного благополучия личности: монография*. Саратов, 2004. 180 с.

Гурлева Тетяна Степанівна, м. Київ

ORCID 0000-0002-6518-5216

ДІТИ, З ЯКИМИ ВАЖКО: ПРИЧИНИ І УМОВИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТРУДНОЩІВ РОЗВИТКУ І ВИХОВАННЯ

У статті розмірковується про причини важковихованості серед дітей, педагогічні помилки батьків у сім'ї і вихователів у дитячих садках у процесі виховання дошкільнят. Окреслено психолого-педагогічні умови становлення психологічно здорової, благополучної дитини, здатної до саморозвитку, встановлення розвиваючих стосунків з навколишніми – іншими дітьми і дорослими.

Ключові слова: важкі діти, важковиховувані, «важкі дорослі», виховання, батьки і вихователі, однолітки, розвиток особистості.

The article discusses the causes of educational difficulties among children, the pedagogical mistakes of parents in the family and kindergartens in the process of preschool education. The psychological and pedagogical conditions of becoming a psychologically healthy prosperous child, capable of self-development, establishment of developing relationships with others - other children and adults, are outlined.

Keywords: heavy children, hard-to-educate, "heavy adults", upbringing, parents and caregivers, peers, personality development.

З позиції вітчизняної психології формування психіки, свідомості й особистості в онтогенезі розуміються як процеси, обумовлені активним, цілеспрямованим впливом суспільства на дитину. Проте існують внутрішні джерела й рушійні сили психічного розвитку, під якими Г. С. Костюк мав на увазі внутрішні необхідність, логіку й можливості самоздійснення людини. З віком, писав учений, поступово збільшується, актуалізуючись у підлітковому віці, роль власної активності особистості в її розвитку, закономірний прояв якого являє собою прагнення до самовиховання, до вдосконалювання себе за допомогою власної діяльності.

Найпершим середовищем, в якому опиняється і росте дитина є її сім'я, оточення, яке складається з найрідніших людей – мами, тата, братів і сестер та інших родичів. У сім'ї людина не тільки з самих пелюшок отримує все

необхідне і відчуває себе захищеною, а й поступово стає особистістю. Тому атмосфера родинного середовища має відповідати принципам гуманності, людяності. Адже саме завдяки «хорошій сім'ї» перед дитиною, писав В. О. Сухомлинський, «розкривається все те, на чому затверджується її віра в людську красу, її душевний спокій, рівновага, її непримиренність до всього аморального, антисуспільного» [9, с. 409].

У той період, коли маленька дитина вливається у соціальне середовище, дорослий – батько, мати, а також вихователі у дитячому садочку – в змозі допомогти їй нормально розвиватися, адаптуватися до загальних вимог, упередити її психологічну і соціальну дезадаптацію. У протилежному випадку, сьогоднішній дошкільник пізніше може проявити себе у поганому навчанні у початковій школі, у конфліктах з учителями й однокласниками, у пропусках уроків без поважних причин, а далі – навіть у скоєнні аморальних вчинків і правопорушень, у групуванні з неповнолітніми з девіантною поведінкою.

Що означає важка дитина? Важкість, трудність у вихованні асоціюється з таким поняттям як важковиховуваність. На думку Н. М. Верцінської, – «це складне, комплексне негативне утворення в духовному світі зростаючої людини, що має глибоке коріння у сфері стосунків з людьми і тенденцію до обтяження за стійких несприятливих умовах життя дитини, що міняє свої ознаки залежно від цього і породжує тривалі негативні психічні стани у маленької людини» [2, с. 8]. З такими дітьми важко оточуючим, крім того, вони виявляють внутрішнє неблагополуччя, відчувають себе неприйнятими, ображеними і кинутими, нещасливими, : «я нікому не потрібен і мене ніхто не любить!».

Досвід показує, що важкі діти – це часто-густо плід впливу «важких дорослих», які самі у дитинстві були ображені, недолюблені, незрозумілі. Тож, тим дорослим, у яких дитина бешкетує, не слухається, вчиняє навпаки, «назло», варто замислитися, чи не свою образу, свій стиль реагування, своє власне невдоволення людьми і собою вони переносять на дітей, на їх світовідчуття, на механізми адаптації чи неадаптації у соціальному оточенні.

Важковиховуваність проявляється в опірності дитини педагогічним впливам дорослого (таких дітей часто називають неслухняними, вередливими, погано вихованими тощо). Вона може пояснюватись в деяких випадках тими чи іншими відхиленнями у психофізичному, особистісному розвитку дитини, а також особливим характером взаємодії вихователя і вихованця.

Ранній емоційний досвід: який він? Визнано, що суттєве значення у формуванні особистості дитини має ранній емоційний досвід, який виявляє свої корені у стосунках з усіма, хто її виховує і з ким вона вступає у спілкування. Фундаментом розвитку здорової психіки є відчуття дитиною себе такою, яку люблять, а також почуття захищеності й повного прийняття значущими людьми, якими спочатку є мати й батько, а потім й інші дорослі – вихователі, няня у дитячому садку і т.д. На будь-якому віковому етапі визначальними для повноцінного розвитку людини є спілкування з однолітками, з якими вона вступає у різні види діяльності і які являють собою своєрідне дзеркало, де відображається ставлення до себе і навколишніх, світу взагалі.

Велике значення набувають конкретні реакції дорослих на позитивну чи негативну, на їхню думку, поведінку, які отримує дитина. Так, у випадку, коли дії чи поведінка малюка відповідають вимогам батьків та інших старших людей, її хвалять, заохочують, підбадьорюють. Та коли поведінка дитини суперечить уявленням про «гідне поводження», тоді її дії оцінюються як погані, непристойні, за які нема прощення і дитина має бути покарана. Ще гірше, коли негативна (заперечна, неприглядна і небажана для дитини) оцінка розповсюджується на особистість дитини і на ставлення до неї в цілому, часто знищує чи знецінює навіть те позитивне і цінне, що було вже досягнуте у стосунках з дитиною і в її розвитку.

Реакції дитини на оцінку. Негативна, систематична і незаслужена оцінка вчинків дитини батьками, вихователями в дитячому садку, а згодом і вчителями у школі, а також однолітками, аж ніяк не сприяє задоволенню потреби дитини в любові, прийнятті і позитивній оцінці оточуючих, в самоповазі, не формує адекватну самооцінку і прагнення до щирих, довірливих, розвиваючих

стосунків з дорослими і ровесниками. Атмосфера емоційного неблагополуччя і напруження виснажує дитячу психіку, провокує розвиток психосоматичних захворювань. У маленьких дітей можна спостерігати безсоння, погане самопочуття, млявість або підвищену роздратованість, діти скаржаться на нудоту, шлункові розлади, головні болі й інші недуги. У тих випадках, коли дитина не має змоги пережити свій неуспіх, не вміє або втрачає надію на вирішення конфліктної ситуації, коли стає неможливим задоволення провідних потреб дошкільняти, тоді часто проявляють себе неконструктивні форми реагування і поведінки.

Психологічний захист може яскраво проявлятися у дітей дошкільного віку у кривляннях, голосному реготанні, частому показному повторюванні «ні-ні-ні» або «так-так-так», діти можуть показувати язика, дратувати інших дітей, вчиняти «назло», проявляти агресивність по відношенню до тих, хто низько оцінює їх і не помічає старанність бути «хорошими діточками». Звичайно, така поведінка оцінюється оточуючими негативно, що ще більше посилює емоційний дискомфорт дитини, послаблює і спотворює процес її психосоціального розвитку. А такі прояви як заїкання, нервовий тик, енурез, неврозоподібні стани тощо можуть спричинити неконтрольоване накопичення конфліктності, поступове спотворення характеру, що може поглибити важковиховуваність дитини, викривлення будь-яких моральних орієнтирів, стосунків з навколишніми людьми, негативне ставлення до будь-якої спільної з ними діяльності.

До симптомів неблагополуччя. «Мене ніхто не любить, діти не хочуть зі мною дружити! Вихователька весь час робить мені зауваження! Няня надто прискіплива і підозрює мене у всіх зловтіхах! Мама не хоче мене вислухати і не жаліє мене!» – типовий крик душі дитини, яка сама не зуміла і котрій не допомогли почувати себе на рівні з іншими дітьми спокійно і впевнено, «своєю серед своїх», тою, якою пишаються і яку люблять. Психологи зауважують, що до числа непопулярних дітей, тих, кого цураються, женуть, до яких застосовують цькування, булінг і фізичне насильство, входять діти, яких не

люблять, до яких вчиняють будь-який тиск самі вихователі і батьки. Тому завдання вихователя, педагога, батьків полягає в тому, щоб не зламати, а підняти, підтримати духовні сили дитини, утвердити почуття її гідності. «Як найвищу цінність бережіть гордість, недоторканність особистої честі дитини», – наголошував В. О. Сухомлинський (Методика виховання колективу, 1976).

Деякі симптоми важковихованості беруть свій початок в дошкільному дитинстві, а потім проявляються у початковій школі. Ставлення «першої вчительки» й інших вчителів до тієї чи іншої дитини справляє вирішальний вплив на стосунки дітей між собою вже на початку шкільного навчання. Від цього в значній мірі залежить характер шкільної адаптації першокласника: чи буде він в змозі пережити всі можливі труднощі навчання і травмуючого спілкування з однолітками і дорослими, чи стане важковихованим учнем, «поганою дитиною», а далі – некерованим підлітком?

Як забезпечити розвиток важковихованості? Серед чинників, які мають для людини життєве значення і впливають на формування особистості дитини, особлива роль належить вихованню у сім'ї і дитячому дошкільному закладі. Воно організовує обставини життя і спрямовує в потрібному напрямі життєві впливи, підкріплює їх, створює відповідне ставлення до навколишньої дійсності особистості, що формується. Разом з тим воно гальмує негативні впливи, перешкоджає закріпленню небажаних звичок і рис її поведінки [6].

Доброзичливі стосунки між членами родини, атмосфера любові, порядності, взаємодопомоги, співпереживання тощо є своєрідним щепленням від усього негідного, злочинного, неприйняттого для окремої людини і суспільства. Близьке оточення, члени сім'ї своїм ставленням до дитини і власною поведінкою, «ділом і словом», сприяють становленню соціальної і внутрішньої відповідальності. Вже на етапі раннього дитинства, у віці до п'яти років, за дослідженнями Е. Еріксона, у дитини формується почуття автономності та особистої цінності, що супроводжується виникненням відповідальності, поваги до порядку й дисципліни [11].

А. С. Макаренко говорив, що важливо, щоб у дитини з'явилося відчуття

«природної відповідальності», коли вона починає розуміти, що її вчинки призводять до деяких неприємних наслідків. Причому педагог підкреслював, що дорослий у сім'ї – це «не повний, безконтрольний хазяїн», а тільки «старший, відповідальний член колективу» [5, с. 61]. Значить, сім'ю можна розглядати як такий різновіковий колектив, у якому дорослий виконує керівну роль, але не до молодшого члена сім'ї, а до процесу, який сприяє поступовому становленню особистості дитини, її відповідальності, здатності до співжиття і співдіяльності з іншими людьми – молодшими і старшими. Важливе значення має гуманізація процесів групової інтеграції в сімейній групі і міжпоколінної взаємодії взагалі [3; 8; 10].

Гра – простір життя. Потужним чинником розвитку гуманних почуттів у дошкільному віці є сюжетно-рольова гра. У грі діти набувають соціального досвіду міжособистісних стосунків, ставлять собі мету, вільно організують середовище для розв'язання завдань, переживають різні стани. У грі діти не просто засвоюють знання, але й вчаться співпрацювати, співтворити зі старшими та одне з одним, їх відносини стають взаєморозвиваючими. В умовах творчої діяльності дитина проявляє свою індивідуальність, може самоствердитися, реалізувати свої творчі потенції і, що особливо важливо, — «радіти життю», що відповідає головному принципу гуманізації сучасної освіти: принципу природоспіввіднесення. Гра є тим простором, в якому дитина справді живе, виявляючи і задовольняючи власні потреби. У відомій праці «Серце віддаю дітям» В. О. Сухомлинський відзначив: «Почуваючи себе творцем, людина прагне бути кращою, ніж вона є. Важко переоцінити значення того, що вже в роки дитинства, на порозі отрочтва людина усвідомлює свої творчі сили й здібності. В цьому усвідомленні – сама сутність формування особистості».

Любов як цілюще джерело для прояву людяності. Саме любов виступає, пише С. Л. Рубінштейн, як «пристрасний проявник... усіх хороших якостей у двоякому смислі. По-перше, вона їх викликає до життя, по-друге, вона робить їх більш видимими для того, хто любить (чи робить того, хто любить, більш

уважним до них). «Полюби нас чорненькими, біленькими усякий нас полюбить» – істинний смисл цього положення у тому, писав учений, щоб любити людину не за той чи інший вчинок, який зустрів схвалення чи осуд інших людей, який може бути випадковим, а за її саму, за її справжню сутність, а не за її заслуги. «Любов є утвердження іншої людини і закладеного в ній способу відношення до світу, до інших людей, а тим самим моє ставлення до світу, до інших людей переломлюється через ставлення до людини, яку любиш» [цит. за 4, с. 42].

Далекосяжними виглядають стосунки, побудовані на «альтруїстичній любові», за Р. Ассаджолі [1], між дорослими і дітьми, яка передбачає певний рівень духовного розвитку, насамперед, батьків, старших членів родини. «Дослідження говорять про те, – пише А. Маслоу, – що у дітей і дорослих, яких оточує атмосфера любові, поваги, безпеки, присутнє те, що ми називаємо совістю, що заснована на почутті любові, бажанні приносити радість іншим людям і робити їх щасливими, а також на правді, логіці, справедливості, сталості й обов'язку. Поведінка здорової людини меншою мірою визначається почуттями страху, ненадійності, провини, сорому, і більшою – правдою, логікою, справедливістю, гармонією, красою тощо» [7, с. 405].

Не завищувати планку. Варто розрізняти такі речі: дитина може бути важкою для дорослого, у спілкуванні з нею, а може бути важкою для самої себе. Що для старшого є комфортом і ознакою душевного благополуччя, для малюка може виявитися в стражданнях, адже бути таким, як бажає дорослий, думати так, як він, поводити себе як доросла людина – для дошкільняти є надскладним завданням. Але саме цього часто очікують батьки і вихователі від малечі: «Будь дорослим чоловіком!», – каже тато 5-річному синочку. «Ти маєш бути господинею, а не весь час гратися з ляльками!», – зауважує мати доньці, якій тільки-но належить вчитися тому, на що сподівається її мати тепер. Піднімати планку треба, але поступово, озираючись на дитину, її здатності, можливості, перспективи.

Роль бабусі й дідуся. Не можна не сказати про безмежну терпимість і

мудру любов-ніжність до маленьких дітей людей старшого покоління – бабусів і дідусів. Одного літнього дня на березі Дніпра мені пощастило спостерігати невеличку, але досить повчальну сценку. Турботлива бабуся – симпатична добросердечна жінка – збирала маленького чотирирічного онучка з пляжу додому. Коли все було зібрано, хлопчик потягнувся за пляшкою якогось напою і печивом, аби перекусити. Тут миттєво підлетіли голуби і стали, воркочати, наближатися до малюка, зазираючи йому в долоньки. Малюк топнув у сторону птахів ніжкою, відганяючи від себе. На що його бабуся тихо і спокійно мовила: «Не треба їх ображати. Вони ж БЕЗЗАХИСНІ!». Малюк відломив шматочок печива і обережно кинув пташці, посміхнувся. Бабуся взяла маленького за ручку і вони пішли геть, сповнені сонця і душевного спокою. Хочеться сподіватися, що діти навчаться самі любити, жаліти, співчувати будь-якій живій істоті, бо поряд є отакі бабусі й дідусі. Хіба можуть бути люблячі люди важкими один для одного?

Отже. Любов, атмосфера прийняття, поваги і взаємодопомоги у колі дорослих і ровесників у батьківській сім'ї та дитячому садку, формування необхідних якостей, умінь і навичок, глибоких почуттів, конструктивних, підтримуючих захисних механізмів – це основні фактори попередження важковиховуваності, яка за певних обставин бере свій початок і може бути успішно упереджена у дошкільному віці.

Список літератури

1. Ассаджолі Р. *Психосинтез: теорія і практика*. Москва: REFL book, 1994. 314 с.
2. Верцинская Н. Н. *Трудный ребенок*. Минск: Нар. асвета, 1989. 128 с.
3. Генетично-психологічний принцип як методологічна засада ресоціалізації депривованої особистості. *Психогенеза особистості: вікові та педагогічні модифікації: монографія* / за заг. ред. проф. Я. Гошовського. Луцьк: Східноєвроп. національн. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. С. 5–29.
4. Гурлева Т. С. «Виховний вчинок» для інших: ідеї С. Л. Рубінштейна про виховання. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми: мат-ли II всеукр. конф. з міжнародн. участю* (Київ, 21 березня 2019 р.). С. 40-47. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/716772/>
5. Макаренко А. С. *Педагогические сочинения*: в 8-ми т. / сост.: М. Д. Виноградова, А. А. Фролов. Москва: Педагогика, 1984. Т.4. 400 с.
6. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. *Загальна психологія: навчальний посібник*. Київ: МАУП, 2000. 256 с
7. Маслоу А. Г. *Мотивация и личность*. / Перев. с англ. А. М. Татлыбаевой,

вступительная статья Н. Н. Акулиной. Санкт-Петербург: Евразия, 1999. 478 с.

8. Сорочинська В. Є. *Організація роботи соціального педагога: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Київ: Кондор, 2010. 208 с.

9. Сухомлинский В. А. *Избранные педагогические сочинения: в 3 т.* Москва, 1983. Т. 3.

10. Фельдштейн Д. И. *Приоритетные направления психолого-педагогических исследований в условиях значимых изменений ребёнка в ситуации его развития.* Москва - Воронеж, 2010. 512 с.

11. Erikson E. *Childhood and Society.* N.V., 1967. 631 p.

Дичківська Ілона Миколаївна, м. Рівне

ORCID 0000-0002-9353-5666

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ В ІННОВАЦІЙНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Статтю присвячено розгляду закономірностей і принципів становлення особистості майбутнього вихователя, здатного до саморозвитку, в інноваційному освітньому просторі.

Ключові слова: *особистісно-професійне становлення, інноваційний освітній простір, педагогічна інновація, інноваційна діяльність вихователя.*

The article is devoted to the consideration of the regularities and principles of becoming a person of a future educator in innovative educational space.

Key words: *personal and professional formation, innovative educational space, educational innovation, innovative activity of pre-school teacher.*

Постановка проблеми. Складність і неоднозначність процесів, що відбуваються у суспільстві, їх різноманітна спрямованість з особливою гостротою ставлять перед кожною людиною проблему вибору і самовизначення в особистісних цінностях, культурі, місця у суспільному житті і професії. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. наголошується, що головною запорукою успішного виконання місії освіти стає якість підготовки педагога, його здатність до саморозвитку і самореалізації у професійній сфері, продуктивної творчої діяльності в контексті надбань вітчизняної і світової культур. Професійна діяльність вихователя закладу дошкільної освіти серед інших педагогічних професій посідає особливе місце й визначається не тільки обсягом актуальних освітньо-виховних завдань, але й значущістю періоду дошкільного дитинства для всього подальшого розвитку і становлення особистості, її цінностей і світогляду.